

Voluntary reimbursement of damages or elimination of harm as a condition of release from criminal responsibility for the Criminal Code of Ukraine

Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як умова звільнення від кримінальної відповідальності за КК України

Yurii Burbela

Key words:

damaged damage, damage caused, full compensation for the damage or elimination of the damage, victim, exemption from criminal liability.

Ключові слова:

завданий збиток, заподіяна шкода, повне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, потерпілий, звільнення від кримінальної відповідальності.

Постановка проблеми. Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди визнається умовою звільнення від кримінальної відповідальності за наявності інших умов, передбачених відповідними заохочувальними нормами, наприклад, щирого каяття, активного сприяння розкриттю злочину, примирення з потерпілим. А тому, у разі недотримання інших умов заохочувальної кримінально-правової норми, добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди враховується лише як обставина, що пом'якшує покарання.

Під час застосування цієї умови звільнення від кримінальної відповідальності правозастосовним органам трапляється низка проблемних питань, зокрема: 1) віднесення надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину до добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди з огляду на розмежування цих обставин у ч. 1 ст. 66 КК України; 2) визнання добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди обов'язковою чи факультативною умовою звільнення від кримінальної відповідальності; 3) допустимості звільнення від кримінальної відповідальності, коли особа об'єктивно позбавлена можливості відшкодувати завданий збиток або усунути заподіяну шкоду або ж обіцяє здійснити такі дії в майбутньому; 4) можливості звільнення від кримінальної відповідальності, якщо після такого звільнення особа відмовляється відшкодувати завданий збиток або усунути заподіяну шкоду чи завершити такі дії (у разі відкладення таких дій на майбутнє).

Стан дослідження. Актуальні проблеми добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як умови звільнення від кримінальної відповідальності досліджували такі вчені, як П.П. Андрушко, М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, А.М. Бойко, М.Є. Григор'єва, В.К. Гришук, І.А. Вартилицька, А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, О.О. Житний, Т.І. Іванюк, В.А. Клименко, М.Й. Коржанський, Л.Л. Кругликов, Н.Ф. Кузнецова, П.С. Матишевський, А.С. Міхлін, М.І. Мельник, О.М. Миколенко, В.О. Навроцький, Р.А. Сабітов, А.В. Савченко, В.В. Сташис, В.І. Тютюгін, Г.О. Усатий, М.І. Хавронюк, П.В. Хряпінський, С.Д. Шапченко, С.С. Яценко та ін. Незважаючи на вагомий внесок вчених у розробку досліджуваної проблематики залишилося чимало невирішених проблемних питань, які ускладнюють застосування цих заохочувальних кримінально-правових норм.

Саме тому **метою статті** є дослідження актуальних проблем добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як умови звільнення від кримінальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Під час вчинення злочинів, безпосереднім основним чи додатковим об'єктом яких є здоров'я особи, добровільне усунення заподіяної шкоди може полягати у наданні медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину. У зв'язку з цим вини-

кає питання, чи можуть такі позитивні післязлочинні дії визнаватися умовою звільнення від кримінальної відповідальності, адже, відповідно до п. 2-1 ч. 1 ст. 66 КК України, надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину визнається окремою самостійною обставиною, що пом'якшує покарання поряд із добровільним відшкодуванням завданого збитку або усуненням заподіяної шкоди. Незважаючи на те, що надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину є самостійною обставиною, що пом'якшує покарання, однак у контексті умови звільнення від кримінальної відповідальності вона може охоплюватися добровільним відшкодуванням завданого збитку або усуненням заподіяної шкоди.

У разі відсутності реальної шкоди чи збитків як наслідків злочинів, зокрема у незакінчених злочинах та злочинах із формальним складом, виникає питання про обов'язковість такої умови звільнення від кримінальної відповідальності. Аналіз юридичних підстав звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених ст.ст. 45, 46, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 4 ст. 289 КК України, свідчать про те, що ця умова звільнення від кримінальної відповідальності визнається законодавцем виключно як обов'язкова. А тому про її факультативність не може бути й мови.

Хоча у 2004 р. Судовою палатою у кримінальних справах ВСУ України на підставі аналізу практики застосування судами законодавства, що регулює закриття кримінальних справ, встановлено, що деякі місцеві суди спрощено підходили до застосування кримінально-правової норми, передбаченої ст. 45 КК України, і закривали справи, тоді як заподіяну шкоду відшкодовано не було¹.

У подальшому Пленум Верховного Суду України допустив змогу звільнення особи від кримінальної відповідальності, коли вона не здійснила повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди, але лише у разі вчинення злочину чи замаху на нього, внаслідок яких не заподіяно шкоду або не завдано збитки².

Тому й не дивно, що окремі вчені допускають змогу застосування окремих видів звільнення від кримінальної відповідальності за відсутності добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, незважаючи на те, що така умова кримінально-правового заохочення є обов'язковою. На думку С.С. Яценка, для застосування ст. 45 потрібне виконання всіх передбачених у ній умов звільнення від кримінальної відповідальності, які особа могла виконати. Виняток може стосуватись випадків відсутності необхідності виконання певної умови (скажімо, відшкодування збитків за їх відсутності при вчиненні злочину)³. О.А. Губська дійшла такого висновку: якщо примирення сторін є беззаперечною (обов'язковою) підставою закриття кримінальних справ, то «загладжування шкоди» має характер факультативної умови, оскільки потерпілий вправі, по-перше, вибачити борг, а по-друге, відмовитися від здійснення належного йому права вимагати відшкодування чи компенсації матеріальної або моральної шкоди⁴.

Із такою судовою практикою та позицією окремих вчених варто не погодитися. На наш погляд, така умова має завжди бути, хоча й виконуватися вона може у будь-який спосіб. Наприклад, у разі відсутності явної реальної шкоди можливе відшкодування моральної шкоди, зокрема шляхом вибачення перед потерпілим.

Певні труднощі під час вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності виникають у випадках, коли особа об'єктивно позбавлена можливості відшкодувати завданий збиток або усунути заподіяну шкоду.

Якщо особа, яка вчинила злочин, не може вчинити такі позитивні післязлочинні дії, то вона може звернутися до сторонніх осіб (родичів, друзів, знайомих). Однак, якщо відповідно до положень закону вимагається повне відшкодування, а особа здійснила лише часткове, то звільнення від кримінальної відповідальності не допускається.

¹ Узагальнення судової практики «Про практику застосування судами законодавства, що регулює закриття кримінальних справ» (опрацьовано С.М. Міщенко, Л.В. Гавриловою та В.М. Ткаченком). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0003700-04>.

² Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 12 від 23 груд. 2005 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05>.

³ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 2-ге вид., перероб. та доповн. / відп. ред. С.С. Яценко. К.: А.С.К., 2002. 969 с.

⁴ Губська О.А. Процесуальні питання звільнення особи від кримінальної відповідальності за не реабілітуючими обставинами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2002. 209 с. С. 82.

В окремих випадках особа має змогу відшкодувати завданий збиток або усунути заподіяну шкоду, але в майбутньому – після звільнення від кримінальної відповідальності. Виникає питання, як бути в такому разі?

П.В. Хряпінський слушно звертає увагу на те, що такі питання виникають як у теорії, так і на практиці. Особа готова відшкодувати потерпілому заподіяну шкоду, але з огляду на своє матеріальне становище чи з якихось інших причин не в змозі зробити це відразу. Вона пропонує виконати певні зобов'язання поступово, скажімо, визначеними частками протягом узгодженого терміну, оформивши свої майнові взаємини з потерпілим у тій формі, яку визнає за необхідну останній. Або особа, яка вчинила злочин, пропонує потерпілому відновити знищене майно власними силами за певний час⁵.

У теорії кримінального права на цю проблему є два погляди: одні вчені забороняють звільнення від кримінальної відповідальності за таких обставин, а інші, навпаки, дозволяють.

І. Соловйов, наприклад, вважає, що відшкодування збитків розтягувати на кілька місяців неприпустимо. На його думку, розстрочки або графіка поетапного погашення заподіяної шкоди бути не має⁶.

Т.П. Підюкова вважає, що у разі звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям не можна обмежитись обіцянкою або письмовим зобов'язанням винної особи щодо відшкодування матеріальної або іншої шкоди⁷. Натомість характеризуючи звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, вона наголошує на тому, що можливе забезпечення достатніх гарантій відшкодування збитків у зумовлений термін⁸.

О.О. Дудоров стверджує, що ст. 45 КК не може бути застосована у тих випадках, коли обвинувачений (підсудний) лише обіцяє (усно або письмово) у майбутньому відшкодувати завдані ним збитки або усунути заподіяну шкоду⁹.

З такою позицією вчених варто не погодитися, оскільки за певних обставин особа, яка вчинила злочин, не може добровільно відшкодувати завданий збиток або усунути заподіяну шкоду вчасно і відразу. Як слушно наголошує Ю.В. Бауліна, таке задоволення матеріальних претензій потерпілого може мати місце і частками протягом періоду часу, визначеного сторонами¹⁰. З огляду на це позбавляти її можливості кримінально-правового заохочення в обмін на позитивну післязлочинну поведінку у таких випадках недоцільно. Навпаки, варто створити такі механізми, щоб особа мала змогу завершити позитивну післязлочинну поведінку і після звільнення від кримінальної відповідальності.

Тому, критикуючи позицію прихильників першої позиції М.Є. Григор'єва, має рацію в тому, що розстрочка або поетапне погашення збитків допустимо тільки при обопільній згоді сторін, наприклад, при примиренні з потерпілим, коли сторони досягають угоди і виробляють певну політику відшкодування завданих збитків. Інакше особа, досягнувши своєї мети і звільнившись від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, можливо, перестане відшкодувати збитки, погашення яких розподілене на певний час, а оскільки такий вид звільнення від кримінальної відповідальності є безумовним, жодних примусових заходів застосувати до такої особи неможливо і вона виявиться безкарною¹¹.

За таких умов варто укладати угоду. П.В. Хряпінський зазначає, що в таких випадках сторони укладають мирову угоду, де визначають порядок відшкодування збитків¹². А.М. Яценко вважає, що звільнення

⁵ Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: теоретичні, законотворчі та правозастосовні проблеми: дис. ...доктора юрид. наук: 12.00.08. Х., 2010. С. 235–236.

⁶ Соловьев И. Деятельное раскаяние в совершении налоговых преступлений. Российская юстиция. 2002. № 2. С. 49.

⁷ Підюкова Т.П. Цивільно-правові наслідки звільнення від кримінальної відповідальності за nereабілітуючими обставинами: дис. ...канд. юрид. наук 12.00.03. К., 2004. С. 47.

⁸ Підюкова Т.П. Цивільно-правові наслідки звільнення від кримінальної відповідальності за nereабілітуючими обставинами: дис. ...канд. юрид. наук 12.00.03. К., 2004. С. 47–48.

⁹ Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / Ю.В. Александров, В.І. Антипов, О.О. Дудоров та ін. 5-те вид., переробл. та допов. К.: Атіка, 2009. С. 253; Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В.О. Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. С. 584.

¹⁰ Баулін Ю.В. Вибрані праці. Х.: Право, 2013. С. 393.

¹¹ Григор'єва М.Є. Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08. Х., 2007. С. 167.

¹² Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: теоретичні, законотворчі та правозастосовні проблеми: дис. ...доктора юрид. наук: 12.00.08. Х., 2010. С. 235–236.

особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням має допускатися і в разі, коли завдані збитки або заподіяна шкода ще реально не відшкодовані чи усунені, але сторони кримінально-правового конфлікту уклали угоду, в якій передбачили порядок цього відшкодування або усунення. Вчений пропонує навіть у ст. 46 КК України досліджувану умову викласти в такій редакції: «...відшкодувавши завдані нею збитки або усунувши заподіяну шкоду, чи погодивши порядок відшкодування збитків або усунення шкоди...»¹³.

Висновки. За результатами дослідження актуальних проблем добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як умови звільнення від кримінальної відповідальності можна дійти важливих висновків:

1. незважаючи на те, що надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину, відповідно до п. 2-1 ч. 1 ст. 66 КК України, є самостійною обставиною, що пом'якшує покарання, однак у контексті умови звільнення від кримінальної відповідальності вона може охоплюватися добровільним відшкодуванням завданого збитку або усуненням заподіяної шкоди;
2. добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди є обов'язковою умовою загальних та спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених ст.ст. 45, 46, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 4 ст. 289 КК України;
3. з огляду на те, що особа, яка вчинила злочин, не завжди має змогу добровільно відшкодувати завданий збиток або усунути заподіяну шкоду вчасно і відразу варто розробити такі механізми, щоб особа мала змогу завершити позитивну післязлочинну поведінку і після звільнення від кримінальної відповідальності.

Анотація

У статті досліджено актуальні проблеми, пов'язані з добровільним відшкодуванням завданого збитку або усуненням заподіяної шкоди, які виникають під час звільнення від кримінальної відповідальності на підставах, передбачених КК України.

Summary

The article investigates the actual problems connected with voluntary compensation of the damage caused or elimination of the damage caused during the release from criminal liability on the grounds provided by the Criminal Code of Ukraine.

Використана література:

1. Узагальнення судової практики «Про практику застосування судами законодавства, що регулює закриття кримінальних справ» (опрацьовано С.М. Міщенком, Л.В. Гавриловою та В.М. Ткаченком). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0003700-04>
2. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 12 від 23 груд. 2005 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05>
3. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 2-ге вид., перероб. та доповн. / відп. ред. С.С. Яценко. К.: А.С.К., 2002. 969 с.
4. Губська О.А. Процесуальні питання звільнення особи від кримінальної відповідальності за nereабілітуючими обставинами: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2002. 209 с.
5. Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: теоретичні, законотворчі та правозастосовні проблеми: дис. ...доктора юрид. наук: 12.00.08. Х., 2010. 628 с.
6. Соловьев И. Деятельное раскаяние в совершении налоговых преступлений. Российская юстиция. 2002. № 2. С. 48–50.
7. Підюкова Т.П. Цивільно-правові наслідки звільнення від кримінальної відповідальності за nereабілітуючими обставинами: дис. ...канд. юрид. наук 12.00.03. К., 2004. 193 с.

¹³ Яценко А.М. Примирення з потерпілим у механізмі кримінально-правового регулювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2006. С. 14–15

8. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / Ю.В. Александров, В.І. Антипов, О.О. Дудоров та ін. 5-те вид., переробл. та допов. К.: Атіка, 2009. 408 с.
9. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В.О. Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
10. Баулін Ю.В. Вибрані праці. Х.: Право, 2013. 928 с.
11. Григор'єва М.Є. Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08. Х., 2007. 204 с.
12. Ященко А.М. Примирення з потерпілим у механізмі кримінально-правового регулювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2006. 20 с.

Yurii Burbela,

*Degree Seeking Applicant at Department of Criminal Law
National Academy of Internal Affairs of Ukraine*